

IVAN MAŽURANIĆ U KULTURNOM SJEĆANJU

Kulturnopovijesne marginalije uza zbornik Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zagreb MMXIV – MMXIX¹

Postavit ćemo, umjesto formalnijega uvoda, pitanje, i možda ponuditi odgovor, koliko je, i na koji način, Ivan Mažuranić relevantan u našoj suvremenosti izvan povijesnosti njegove državničke osobe i izvan neupitnosti njegove kanonske uloge u hrvatskoj književnosti. Koliko je relevantan unutar tih kategorija, potanko elaboriraju radovi u zborniku u podnaslovu. Ovaj je esej stoga pokušaj, proizašao iz čitateljskoga, djelomično i uredničkoga, iskustva s Mažuranićem, pregleda slabije tumačenih pojedinosti i pogleda iz njegove biografije i opusa koji su ostajali na marginama sinteza posvećenih bilo njegovu dobu, bilo njegovoj ulozi u njem.

Na početku razdoblja nove Europe, koja se oblikovala za epohe romantizma, u hrvatskim krajevima još uvijek traje klasicizam, u naobrazbi vlada posvemašnji racionalizam, kao nasljeđe prosvjetiteljskih težnji XVIII. stoljeća. Književnosti u estetskom smislu jedva da ima, prevladavaju prijevodna i kompilatorska djela, a i u takvu izboru vladaju proizvoljnost, kvalitativna neujednačenost i anakroničnost. Ilirski pokret, iako mnogostruko ograničen i kratka vijeka, dalekosežno je omogućio promjenu i na književnom i na političkom planu. Inteligencija koja tada preuzima vodstvo u javnom životu opredjeljuje se za zajednički jezični izraz, pokreće narodne novine, osniva čitaonice i kazalište, Maticu hrvatsku koja tiska bitna djela domaće i strane književnosti i znanosti. Omogućivši razvoj čitateljske publike, preporod, s ili-

¹ U eseju će biti iznesene pojedinosti povezane s Ivanom Mažuranićem, ponajviše iz vizure književne i kulturne povijesti, koje su razmjerno stabilno na marginama znanstvene refleksije, bilo o Mažuranićevoj osobi i književnom stvaralaštvu, bilo o javnom djelovanju ili o ostavštini i nasljeđu. Posrijedi su naoko usputne okolnosti ključnih Mažuranićevih životnih i profesionalnih epizoda, koje su ostale u sjeni dalekosežna odjeka njegova književnoga opusa te društvenoreformatorskoga i političkoga djelovanja. Izbor među mnoštvom tema koje bi zasluživale pozornost nastao je na temelju uredničkoga iskustva u radu na zborničkom izdanju koje obuhvaća bitne aspekte Mažuranićeve književne, pravne i političke biografije. Utoliko je esej tek začetak možebitno sveobuhvatnijega pregleda tema o Mažuraniću, koje su istodobno i opća mjesto o njegovoj ulozi u hrvatskom društvu, i stoga dio kulturnoga sjećanja, ali i znanstveno slabije elaborirane pojedinosti kojima ipak jest mjesto unutar (ne samo književnoznanstvenoga) kanona o Ivanu Mažuraniću i njegovu dobu.

rizmom kao svojom središnjom sastavnicom, omogućio je stvarne kulturne i društvene reforme koje su u temelju i našega današnjega društvenoga ustroja.

Ivan Mažuranić dolazi u Zagreb osvit novoga doba. Zagreb broji jedva deset tisuća stanovnika i ne razlikuje se mnogo od sličnih provincijskih središta diljem Monarhije. U Kapucinskoj ulici, sastaje se mladenačko društvo dvadesetogodišnjaka – čine ga Stanko Vraz, Dimitrija Demeter, Ljudevit Vukotinović, Dragutin Rakovac, Antun Nemčić, Fran Kurelac, Pavao Štoos, Antun Mihanović – okupljeno oko domoljuba i zanesenjaka Ljudevita Gaja, kojemu je najbliži suradnik bio Antun Mažuranić. Godina koju je mladi Mažuranić proveo u takvu okružju pokazala se sudbonosnom. Opređeljenje za narodni duh, jezik i književnost, poneseno iz Gajeva kruga, nikad ga neće napustiti. Već je odavna legendaran trenutak Mažuranićeva ulaska u književnost: javio se na Gajev proglas kojim je objavio pokretanje novina i književnoga priloga. I već u drugom broju *Danice horvatske* izašla je pjesma *Primorac Danici*, prvi Mažuranićev objavljeni tekst. Jedna je od najpoznatijih epizoda u književnoj povijesti, koja anegdotalno kruži književnopovijesnim sintezama već više od stoljeća, Mažuranićeva plodna pjesnička suradnja u prvom godištu *Danice*, za što je dobio novčanu naknadu, o kojoj se ustalilo mišljenje da je prvi slučaj da je nekomu hrvatskom autoru plaćeno za književni rad. Rane pjesme donijele su mu slavu među najvatrenijim ilircima. Ovjekovječen je već u romanu *Osvit* Gjalskoga, gdje se opisuje kakav je snažan dojam ostavljalo na slušatelje javno čitanje Mažuranićevih stihova. Njegove su pjesme u *Danici* tiskane redovito kao uvodne, a stihovi kao moto. Slabo je poznato da mu je Vraz 1836 (objavljeno među Vrazovim pismima) slao stihove na popravak, s molbom da se uvrste u *Danicu*, što upućuje na to da je Mažuranić neko vrijeme zacijelo uređivao književni prilog ili pomagao Gaju. Kao i drugima u istom naraštaju, prva mu je lektira bio Kačić, kojemu je »sve slovinstvo domovina«. Iz ostavštine je dobro poznato da Mažuranić čita Kollára, Puškina i Mickiewicza u izvorniku (na potonjega se ponajviše ugledao i najviše ga prevodio). Ponajbolji istraživač i poznavatelj napose životopisa Mažuranićeva, Milorad Živančević, pronašao je u bečkim ministarskim dokumentima bilješke koje spominju Mažuranićeve »slavomanske tendencije«, i to 1851., što znači da ga panslavizam zaokuplja ranije i dulje no što se zadugo pretpostavljalo. Panslavizam i rusofilstvo napuštaju ga ipak u pitanjima narodnoga jezika, a ni beskompromisnu službenu politiku imperijalističke Rusije nije podržavao. Dok Preradović zamjera Poljacima (u poslanici *Poljakom*) traženje vlastita puta mimo slavenske uzajamnosti, Mažuranić ne dvoji oko političke opasnosti koju donosi ruska dominacija. Tragičan položaj Poljaka nitko u nas nije bolje objasnio (glasoviti ulomak o »kervavoj Poljskoj« u *Hrvati Madarom*).

U doba kad Mažuranić dospijeva u Karlovac, 1840., još uvijek traje podvojenost između zaokreta prema svemu narodnom, što ga je donio romantizam, i, prenesen iz realpolitičkoga okružja, tradicionalistički pogled na hrvatsko pitanje, uporno

zagledan u prošlost, pa je takva i književnost koju se tada tiska: u drugoj polovici 1830-ih izlazi niz djela koja reflektiraju tu podvojenost – *Pjesme i pripovijetke* Ljudevita Vukotinovića, *Dramatička pokušenja* Dimitrije Demetera, *Djulabije* Stanka Vraza, *Turci kod Siska* Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, scensko djelo koje se prikazuje s velikim uspjehom, *Vitie* (pjesme i igrokazi) Stjepana Marjanovića. Godinu 1840. napose je obilježilo gostovanje novosadske kazališne družine, što se smatra početkom domaćega teatra. Poznato je iz mnogih literarnih opisa, zanimanje publike za izvedbu na hrvatskome jeziku bilo je nezapamćeno, frenetično se odobravalo svaku repliku. Kukuljevićev je igrokaz slaba pseudopovijesna drama, ali je i prva hrvatska kazališna predstava. Prolog u stihovima, objavljen u *Danici*, napisao je, dakako, Mažuranić. U pokušaju ilirske čitaonice da potakne stalni hrvatski kazališni ansambl, referat o tom nastojanju napisao je, tko drugi, Mažuranić. Njegov članak *Sabor čitaonice ilirske zagrebske* (*Danica*, u broju 27, 1840) iznimno je bitan za našu kazališnu povijest: naime, oštro sudi o umijeću novosadske družine i nimalo se ne koleba oko osnutka domaćega teatra (*»Ako smo za zbilja uvjereni da je svakomu narodu teatar potreban, i ako smo nakanili da ga i u nas malo po malo polag slabih silah naših zavedemo, šta čekamo veće?«*). Poznato je, godine su prošle do ostvarenja prvotnih zamisli (kazalište je otvoreno u lipnju 1847). Kako je dokazao Živančević, anonimni izvjestitelj s karlovačkih izvedbi novosadskoga ansambla također je bio Mažuranić. Boravak Mažuranićev u Karlovcu od najveće je važnosti za njegov književni rad. I da je napisao samo stihove *Osmana*, bio bi najveći pjesnik ilirskoga razdoblja. U strukturi *Smrti Smil-age Čengića* vidljivi su tragovi minuciozna poznavanja romantičkih spjevova velikih mu suvremenika, zasigurno Byrona (Mažuranić je među rijetkima u svojem naraštaju poznavao engleski), Puškina i Mickiewicza napose. Ne znamo je li mogao posjedovati Shakespeareova djela, ali zacijelo je o njem bio obaviješten; naime, prva je izvedba Shakespeareova u nas *Romeo i Julija* (u studenome 1841. u zagrebačkom kazalištu) u prijevodu Dimitrije Demetera. Nije izvjesno da Mažuranić nije bio upućen u Demetrov rad (koji je djelo preveo s njemačkoga) jer je tada već bio u braku sa sestrom mu Aleksandrom, nakon višegodišnjega prijateljavanja s obitelji.

Na zabranu ilirskoga imena 1843. reagirao je sonetom *Izgubitak imena ilirskoga*². Književnost se donekle opire cenzuri, koja se posve nadvila nad tiskovine, i živom je drže Vrazove pjesme, a najveći je pothvat *Pjesmarica* iz 1842.³, izdanje »pjesama domorodnih«, prva hrvatska antologija domoljubnoga pjesništva (Mažuranić je zastupljen pjesmom *Ilir*). U polovici 1840-ih spada i kratka epizoda s listom *Branislav*, koji je pokrenula skupina karlovačkih »domorodaca«, među njima i Mažuranić.

² Pjesma je dugo bila u rukopisu jer nije ušla u zbirku iz 1895., prvi je put tiskana u izdanju u Sušaku 1924.

³ Priredili su je Ljudevit Vukotinović i Dragutin Rakovac. Trebale su biti objavljene dvije knjige, no drugi je svezak, zajedno s Rakovčevim *Malim katekizmom za velike ljude*, bio zabranjen.

Za cijeloga razdoblja 1840-ih Mažuranić je nastojao oko pokretanja lista na hrvatskom jeziku. Skupina koja je pokrenula i popunjavala *Branislav* te surađivala u karlovačkom listu *Der Pilger* okupljala se poslije oko *Slavenskoga juga*, najvažnijega periodika koji je izlazio u Zagrebu u prevratnim godinama, 1848–50. Iako je bio član uredništva, nije se dosad nedvojbeno ustanovilo što je Mažuranić u *Slavenskom jugu* uređivao, a ni što je sve objavio. Pokušaji osnivanja lista na hrvatskom jeziku zasigurno su imali značaj okretanja od Gaja i napuštanja *Danice*. Pred kraj karlovačkoga razdoblja, za kojega Mažuranić uspijeva ujediniti sva svoja dotadašnja estetska nastojanja – nasljedovanje romantičkoga kanona, baštinjenje usmenoknjiževne pjesničke tradicije i uključivanje dubrovačke književnosti u suvremeni pjesnički izraz – te navršši idealnu jezičnu i poetsku mjeru, napušta književni život i prestaje pisati.

Kao i za cijeli njegov naraštaj hrvatske inteligencije, i za Mažuranića je 1848. označila sveobuhvatan preokret; tada je napisao svoj ujedno prvi politički spis i posljednji književni tekst, *Hrvati Madarom*. Iako nedvojbeno nastao kao reakcija na neposredna politička zbivanja jer sadržava nedvosmislene političke poruke, zarana je prepoznata i njegova umjetnička vrijednost. Nakon toga u *Danici* je još izašla pjesma *Davorija*, tiskana prigodno, uz najavu koncerta. Pjesnika Mažuranića tada je već bio nadvladao državnik. Iz korespondencije doznaje se koliko mu je teško padala javna služba i da su ga karijerne ambicije malo zanimala, no jasno je i to da je bio uvjeren da će u državnim poslovima biti korisniji no u književnima. Pitanje naime zašto je razmjerno naglo prestao pisati ne prestaje intrigirati književnu povijest.

U desetljeću apsolutizma, u književnosti se nižu tek udžbenici, molitvenici i pokoje stručno djelo, sva se književna suradnja svodi na časopis *Neven*, čiji malobrojni suradnici ne uspijevaju umaći cenzuri. O ozračju toga doba svjedoči i Mažuranićev savjet Demetru, »neka se ne sastaje s ljudima kojekakvim, neka ne govori i ne radi ništa, nego ono što mu bude dužnost/.../ a osobito valja mučat o poslovih službenih« (*Iz korespondencije Ivana Mažuranića*⁴, str. 164). Nekoć slavljn kao pjesnik, postaje neomiljen, naročito nakon osude Ivana Filipovića zbog pjesme *Domorodna utjeha* u *Nevenu*. Ta će podvojenost od početka 1850-ih pratiti Mažuranića do kraja života: iako, nikad glatko, biran na visoke položaje, pratilo ga je nepovjerenje bečkih vlasti; iako i sam surađuje u *Nevenu*, domaća ga kulturna javnost, dijelom i zbog sudskoga postupka protiv Bogovića i Filipovića, više ne podupire. Gubio je simpatije i nakon 1860., jer njegova pragmatična okrenutost Beču mnogima nije bila po volji. Iz pisama pa i iz teksta ostavke u siječnju 1861. jasno je da ga mori predodžba u očima naroda, muči ga to hoće li se pomišljati da je izigrao hrvatske interese (dakako da potporu nije bio izgubio te je u *Narodnim novinama* bio pozvan da ostane na položaju pa je ostavku i povukao). Kao diplomat o kojemu je postojala predodžba kao o

⁴ *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 1961., knj. VIII (priređio M. Živančević).

političaru koji je jedini sposoban pomiriti domovinske težnje s monarhijskima, i kao kancelar nastojao je nastaviti istim putem, no omiljenost u narodu više nije stjecao, što se vidjelo na izborima 1865., kad njegova narodna stranka nije dobila većinu te je Mažuranić ponovo odstupio. Zapisi iz toga doba, nakon što ga je na položaju zamijenio Emil Kušević, svjedoče da ga se sve više u javnosti poima kao odveć apatičnoga i melankoličnoga, bez negdašnje energije, te je prema njemu vladalo nepovjerenje u svim strankama. Umirovljen je u listopadu 1866., uz minimalan iznos, i uz službenu opasku da mu javna karijera nije bila ni duga ni osobito uspješna. Razočaran i svjestan opasnosti dualizma austrijsko-ugarskoga, pisao je bratu Antunu: »*Ja sam tielesno zdrav, ali me boli duša nad ovim što se sprema na našu kukavnu zemlju!*« (Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu⁵).

Naizmjenice je, osobito u doba službe kancelara, bio proglašavan najvećim sinom domovine i najvećim slugom režima. Iz osobne se korespondencije ponajbolje iščitava koliko je bio svjestan te zlosretne podvojenosti i koliko ga je, s poznijim godinama naročito, proganjala. Razočaran i u vlastitu misiju, pribjegava stanovitosti i sigurnosti, koja guši nekadašnju sistematičnost. I dok je na najvišem položaju u zemlji, zaokuplja se i najsitnijim obiteljskim poslovima, ni jedna odluka bez njegova uvida ne prolazi, sve provjerava sam, ne vjerujući nikome. U književnoj povijesti ustalila se predodžba o njegovoj legendarnoj šutljivosti i manjku polemičkoga žara, potaknuta ponajprije izostankom reakcije na opetovane napise u tisku da je *Smail-aga* plagijat. Smičiklas, prvi Mažuranićev pomniji biograf, prenio je glasove o tome koliko je navodno iscrpljivao suradnike dugim sastancima, na kojima bi satima šutio, ali ne bi ih raspuštao dok se ne raspravi i najsitnija pojedinost. Poznata je i Gajeva opaska o Mažuraniću, objavljena u *Dragoljubu* 1893., da »nije ni jednu riječ progovorio/.../i da nije za cijele dugotrajne debate ni jednim pokretom dao znaka života« (riječ je o susretu kod Strossmayera pri predstavljanju bana Šokčevića). Nakon osnutka Akademije 1866., nakon što mu je primljen brat Antun, a on nije, ostavio je zapis: »*Tko ima vremena i sposobnosti radit štogod u literaturi, taj more radit ako i nije član toga veleučena tiela. A tako, tko će slušat ludu politiku, taj to more današnji dan, hvala bogu, svagdie i nije mu u tu sverhu nimalo potrebito da bude član akademie*« (Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu). U zreloj dobi, rezigniran, umjesto da je pred njim spokojna mirovina, postao je 1873. prvi ban iz naroda, tzv. ban pučanin, primivši se dotad najsloženije političke zadaće. Unatoč mjestimičnim neuspjesima u unutrašnjoj politici, pamti ga se kao zaslužna državnika, koji je presudno utjecao na modernizaciju Hrvatske u nizu područja, upravo u sedam burnih godina banovanja (ključna je figura u reformama u školstvu, upravi i pravosuđu; potaknuo je osnutak niza obrazovnih, zdravstvenih i pravosudnih institucija, osobno sastavivši niz zakona). Istodobno je za dio suvremenika bio uzrokom svih neuspjeha tadašnje hrvatske politike. Kao po-

⁵ *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 1960., 1/2 (priredio M. Živančević).

sljednje izgovorene javno, pamte se njegove riječi nakon ostavke: »*Da mi je tko rekao: kaži tvoj simbol političke vjere, koji je? Ja bih rekao: suvišno baš pitati, ali kad me ne poznaš, reći ću ti – i ja bih rekao: ja sam Hrvat; ja bih rekao: vjerujem u kraljevinu Hrvatsku, u njezinu prošlost, u njezinu sadašnjost i, ako bog da, i u njenu budućnost*«⁶.

U spomenici u povodu pedesete obljetnice preporoda (*Slava preporoditeljem*, 1885) napisao je:

Fanatizam, bio on naravi koje mu drago – političke, crkvene, narodne, socijalne – ne samo ne promiče niti diže svetinje stvari, kojoj se tobože klanja, nego ju dapače ponizuje i mrazi, ter tim obara i ruši.

On je poguban i pun prokletstva već svojim porijeklom, jer ne potiče iz bistra izvora savjesti, serdca, uma i razloga, nego iz cerna kala dugačke povorke strastih i nečovještva: sujete, gluposti, bezobraznosti, laži, zavisti, mržnje i inih furiah bez broja; spreman vazda, ako mu kad, okuženjem množine, ponarastu rogovi i krila, bolvanu svomu za ljubav ne štedeć ni rođene domovine, harat i palit zemlje i gradove, njegda ognjem mačem, a od nedavna povrh toga prahom, uljem kamenim i dinamičom.

Historija svih velikih instituciah čovječanstva, ljetopisi svih naroda, svih vremena, neiznimiv ni današnjega, pružaju o tom plačno, ali žalibože nepobitno i nedvojbeno svjedočanstvo.

Nakazna je svaka despotia, ali nakaznije nakaze od despotie fanatizma ovo naše sunce ne vidje nikada.

Naša mu je književna kritika pripisivala apatičnost, pretjeran flegmatizam, resigniranost, pasivnost pa i tromost u mišljenju; i posljednja svjedočanstva koja je ostavio (»*Što to sve pomaže, kad dijelim sudbinu Gundulićevu, da ne umijemo valjana stiha napisati*«) potvrđuju da je patio od stanovite nesigurnosti, opsjednut time da se čim dulje zadrži u sjenci. Poslije smrti, sva su intimna zaživotna previranja s njim utihnula, ostala je, i pjesnička i državnička, slava.

Mažuranićev je književni opus redovito i poticajno tumačen već više do stoljeća. Nema istaknutijega hrvatskoga književnoga povjesničara koji se njime nije bavio. Pa ipak, arhivsku je građu, kad je riječ o književnom radu, sredio tek Milorad Živančević, čija je sinteza najpotpunije uspjela sažeti javni i književni prinos Mažuranićev. Sudeći po napisima u kritici, mogao bi se steći dojam je riječ o *homo unius libri*, spjev o Smail-agi natkrilio je sve ostalo, analizirane su, nerijetko akribično, i posve partikularne pojedinosti, s različitih aspekata (napose u pitanjima možebitnih pjesničkih uzora i u problematici jezika i stila). Danas je i sama kritika o Mažuraniću, beziznimno ona iz XIX. stoljeća, književnopovijesni izvor i ne može biti čitana

⁶ Prenosimo prema *Rad JAZU*, knj. 333, str. 103.

kao književnoznanstveni prinos (pa tako i lucidna zapažanja Tadije Smičiklase, Franje Markovića i Vladimira Mažuranića). Nije rijetka pojava u hrvatskoj književnoj povijesti da kanonski autor živi u kanonu sa samo jednim svojim djelom. U Mažuranićevu ipak raznolikom opusu niz je tekstova koji do danas nisu komentirani. Zadugo je vladalo polovično znanje o suradnji u *Danici*, tek je Živančević pobrojio pjesme, kratke proze i prijevode (Antuna Barca, utjecajna tumača Mažuranićeva djela, taj Mažuranić manje je zanimao, ali Barcu bibliografsko sistematiziranje nije ni bio cilj). Nepregledan je niz napisa u periodici objavljen za Mažuranićeva života, recenzija, osvrti, prigodnih komentara, a samo na osnovi nekrologa dalo bi se sastaviti omanju studiju; opsežnu interpretaciju *Smail-age* pisao je još Vjekoslav Klaić 1870-ih, potom Franjo Marković u šestom izdanju spjeva 1876., prvi životopis sastavio je Smičiklas u *Spomen-knjizi Matice hrvatske* 1892., Vladimir Mažuranić prvi je sabrao i objavio pjesme 1895., doličnu pozornost pridaje mu Đuro Šurmin u prvoj povijesti preporodne književnosti 1903/04., opsežno o njem piše Vladimir Nazor baveći se hrvatskom metrikom (*O hrvatskom jedanaestercu, Rad JAZU*, 1935). Riječju, zastupljen je u svim pregledima političke povijesti i u svim povijestima hrvatske književnosti. Pa ipak, bibliografija njegovih djela⁷ upućuje na to da Mažuranić nije u cijelosti znanstveno komentiran.

I najnovije zborničko izdanje pokazatelj je da se o Ivanu Mažuraniću neprekidno piše, nesmanjenim intenzitetom, i da to zanimanje nije potaknuto tek prigodnim obilježavanjem obljetnica velikoga pisca, pravnika i političara. Ivan Mažuranić ključni je protagonist u oblikovanju hrvatskoga književnoga, pravnoga i političkoga kanona u XIX. stoljeću. Posljedice i učinci njegova djelovanja i stvaralaštva neraskidiv su dio i današnjega hrvatskoga društva. Nema naznaka da će se to u hrvatskom kulturnom pamćenju doskora promijeniti.

TEA ROGIĆ MUSA

⁷ *Rad JAZU*, knj. 333, str. 216–231.

